

Andrzej Sędek
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny
Instytut Edukacji

Michał Bolesław Czerwiński
Instytut Biologii Doświadczalnej
im. Marceliego Nenckiego PAN
Pracownia Neuroinformatyki

„Pozytywna” olimpiada vs „negatywna” paraolimpiada. Czy powinniśmy badać wyłącznie postawy jawne?*

**"Positive" olympics vs "negative" paralympics.
Should we research only explicit attitudes?**

Streszczenie: W artykule przedstawiono wyniki badań postaw jawnych i ukrytych, ustosunkowań wobec wydarzeń sportowych – paraolimpiad i olimpiad. Zastosowano test ukrytych skojarzeń (Implicit Association Test, IAT). Ujawniona rozbieżność pomiędzy dwoma systemami postaw jest wynikiem m.in. aprobaty społecznej, procesów socjalizacji oraz kultury. Zdaniem autorów zastosowana metoda badawcza powinna być stałą praktyką badawczą, zwłaszcza w obszarze inkluzji społecznej.

Słowa kluczowe: *postawy jawne, postawy ukryte, test ukrytych skojarzeń, IAT, Implicit Association Test*

Abstract: The article presents the results of the study of explicit and implicit attitudes, attitude to sports events of paralympics and olympics. The Implicit Association Test (IAT) was used. The disclosed discrepancy between the two systems of attitudes is the result of social approval, socialization processes and culture. According to the authors, the applied research method should be a permanent research practice, especially in the area of social inclusion.

Keywords: *explicit attitudes, implicit attitudes, implicit association test, IAT, Implicit Association Test*

* Dziękujemy Agnieszce Czernik oraz Karolinie Sadło, studentkom edukacji artystycznej UPH w Siedlcach, za pomoc w przygotowaniu zdjęć. Szczególne podziękowania należą się Martynie Wójcik oraz Mateuszowi Koralewskiemu, studentom kryminologii UPH, za nieocenioną pomoc podczas realizacji badań.

Postawy, definiowane jako względnie stałe ustosunkowanie wobec obiektu [Wojciszke, 2001, s. 201], są jednym z podstawowych pojęć w naukach społecznych. Podejścia teoretyczne wobec nich ewaluowały: od koncentracji na próbach zmian postaw, przez założenia o świadomym lub nieświadomym ich charakterze, po ich automatyzmach i próbach określenia struktury [Przegląd ewolucji teorii postaw Lebuda, Wołowicz-Ruszkowska 2014, s. 175-176 oraz Maison 2004, s. 13-16].

Na przełomie XX i XXI upowszechniły się na badania nad postawami niejawnymi. Zdefiniowane przez Anthony'ego G. Greenwalda i Mahzarina R. Banaji jako zapis wcześniejszych doświadczeń, niedostępnych introspekcyjnie, wpływających na reakcje nawet wtedy, gdy nie są pamiętane i dostępne świadomości [Greenwald, Banaji 1995, s. 4-27]. Stanowią odrębny konstrukt w stosunku do postaw jawnych (deklaratywnych), będąc dostępnymi świadomości wynikiem myślenia, zachowań, emocji i mającymi możliwość wyrażenia ich werbalnie. Dwa rodzaje postaw (jawne i ukryte) inaczej funkcjonują i są mierzone w inny sposób.

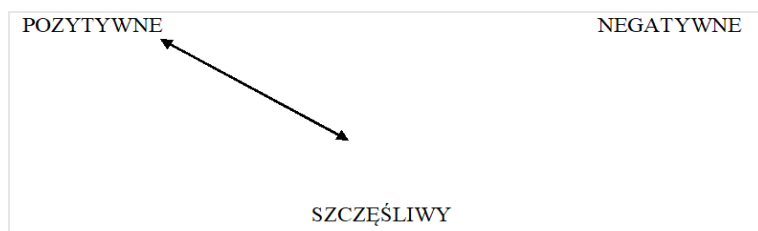
Do pomiaru postaw jawnych zazwyczaj stosuje się skale typu Linkerta lub dyferencjału semantycznego. W naszym doświadczeniu użyliśmy skali Linkerta: sukcesy sportowców podczas paraolimpiad są tak samo ważne jak sukcesy sportowców podczas olimpiad, z odpowiedziami: od 1 – całkowicie się nie zgadzam, 2 – nie zgadzam się, 3 – nie wiem, nie mam zdania, 4 – zgadzam się, 5 – całkowicie się zgadzam. Uzyskiwane w ten sposób dane są stosunkowo łatwe do zebrania, jednak występuje tu możliwość uzyskania nieodpowiadających rzeczywistości informacji, wynikających na przykład z chęci uzyskania aprobaty społecznej (udzielenia informacji zgodnych z spostrzeganymi oczekiwaniami) lub udzielenia wiążącej, jednoznacznej odpowiedzi pomimo rzeczywistego braku zdania lub wiedzy.

Najpopularniejszą metodą badania postaw niejawnych jest test ukrytych skojarzeń (IAT, Implicit Association Test) skonstruowany przez Anthony'ego G. Greenwalda, Debbie McGhee i Jordana Schwartza [Greenwald, McGhee, Schwartz 1998, s. 1464-1480]. Rozwój tej metody był związany z upowszechnieniem się komputerów. Badanie prowadzone jest w pięciu blokach, badani dokonują kategoryzacji wyświetlanych na ekranie bodźców i mierzony jest czas reakcji (szybkość naciśnięcia jednego z dwóch klawiszy po pojawieniu się bodźca przy dokonywaniu kategoryzacji).

Jest to miara pośrednia i opiera się na założeniu, że mierzy poziom asocjacji pomiędzy danym obiektem a jego ewaluacją. Następuje ona szybciej w przy-

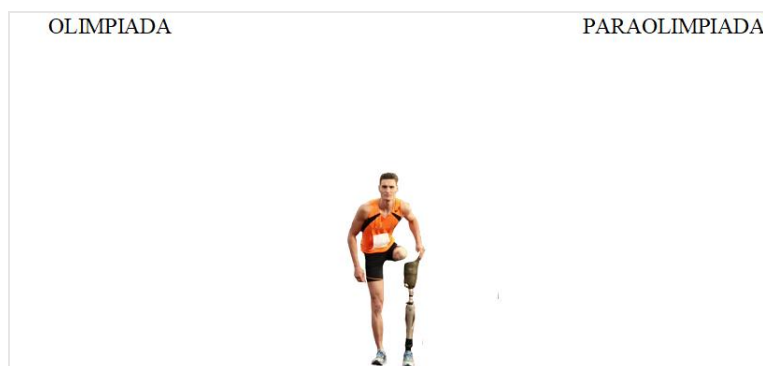
padku zgodności ewaluatywnej, dłużej w przypadku niezgodności. Badanie podstaw niejawnych metodą IAT przebiega w pięciu blokach.

W pierwszym zadaniu badani mieli przeprowadzić proste grupowania bodźców (słów) pojawiających się na środku ekranu i przyporządkowanie ich do jednej z kategorii nadrzędnych poprzez naciśnięcie klawisza (gdy słowo pasuje do kategorii po lewej stronie – „E”, kategoria pozytywna, po prawej stronie „I”, kategoria negatywna). W badaniu użyto słów o wydźwięku pozytywnym (szczęśliwy, pokój, przyjemność, chlubny, miłość, śmiech, radość, wspaniały) lub negatywnym (agonia, zraniony, porażka, wstrętny, zły, straszny potworny, okropny) (rys. 1).

Rys 1. Blok pierwszy – kategoryzacja prosta

W drugim zadaniu badani kategoryzowali zdjęcia przedstawiające sportowców niepełnosprawnych i pełnosprawnych do kategorii nadrzędnych „Olimpiada” lub „Paraolimpiada” (rys. 2). Zdjęcia sportowców pochodziły z Internetu (wyszukiwarka Google, z dopuszczeniem do ponownego ich wykorzystania z modyfikacją w celach niekomercyjnych). Przedstawiały centralnie umieszczone postacie w czasie uprawiania sportu, na białym tle (szparowane).

Rys. 2. Blok drugi – kategoryzacja prosta

W zadaniu trzecim należało dokonać kategoryzacji złożonej: naraz wyświetlono nazwy dwóch kategorii: „Przyjemny” i „Olimpiada” naprzeciwko „Nieprzyjemne” i „Paraolimpiada” i należało przyporządkować do nich bodziec poprzez wciśnięcie odpowiedniego klawisza (rys. 3).

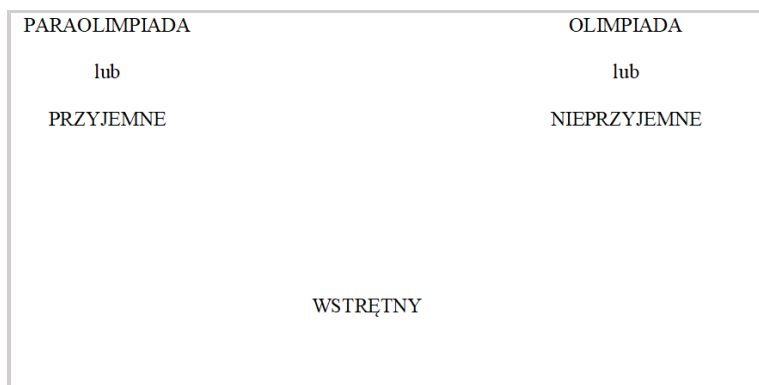
Rys. 3. Blok trzeci - kategoryzacja złożona

Zadanie czwarte to ponownie kategoryzacja prosta, powtórzenie zadania drugiego z odwróconym położeniem kategorii nadrzędnych „Paraolimpiada” i „Olimpiada”.

Rys. 4. Blok czwarty – kategoryzacja prosta, odwrócona

W ostatnim zadaniu należało ponownie dokonać kategoryzacji złożonej, z tym że uległy one zmianie, były to: „Negatywna olimpiada” kontra „Pozytywna paraolimpiada” – zamianie stron poddana była kategoria nacechowania emocjonalnego.

Rys. 5. Blok piąty – kategoryzacja złożona, odwrócona

Do zmierzenia utajonych postaw pozytywnych lub negatywnych używa się wskaźnika IAT. Jest on różnicą średnich czasów z zadania bloków 3. i 5. (kategorii złożonych) [Maliszewski 2009, s. 52-53, Maison 2004, s. 60]. Greenwald proponuje dodatkowo znormalizowanie przez podzielenie wskaźnika IAT przez odchylenie standardowe wyliczone z obu zadań (3 i 5) [Nosek, Greenwald 2005, s. 167]. O postawach ujemnych wobec paraolimpiad ma świadczyć wartość ujemna IAT, wynik dodatni – o postawach pozytywnych. Brak uprzedzeń byłby widoczny, kiedy średni wskaźnik IAT nie byłby istotnie różny od 0.

Badania nad postawami wykazują, że można mieć jednocześnie odmienne postawy jawne (deklaratywne) i ukryte. Wykazano taką rozbieżność w wielu badaniach dotyczących narodowości, grup etnicznych, palenia papierosów, osób starszych, otyłych itp. Ukazują one, że na przykład można posiadać pozytywne, jawne postawy wobec pewnych grup społecznych i odmienne, ukryte, negatywne postawy wobec nich [Przegląd badań: Maison 2004, s. 16-18].

Genezę postaw utajonych są szeroko rozumiane procesy socjalizacyjne, kultura oraz osobiste doświadczenia emocjonalne (afektywne) [porównaj: Maliszewski, Czyżewska 2006, s. 13-16]. W związku z powyższym postawiono pytanie: czy studenci Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, w którym realizowane jest od prawie 25 lat kształcenie integracyjne, przejawiają rozbieżność w postawach jawnych i ukrytych w stosunku do paraolimpiady i olimpiady. Pytanie to jest tym bardziej interesujące, że w czasie realizacji badań studenci niepełnosprawni siedleckiej uczelni odnieśli spektakularny sukces podczas VII Ogólnopolskiej Olimpiady Studentów Niepełnosprawnych i III Integracyjnych Mistrzostw Polski AZS w Częstochowie, gdzie zajęli pierwsze miejsce w klasyfikacji drużynowej oraz zdobyli wiele nagród indywidualnych.

Przebieg badań

Zadaniem badanych było wypełnienie ankiety badającej postawy jawne, z poprzedzającą ją ekspozycją trzyminutowego filmu reklamowego z zapowiedzią Igrzysk Paraolimpijskich w Rio de Janeiro w 2016 roku. Po jego obejrzeniu respondenci wypełniali ankietę postaw jawnych. Badania postaw ukrytych odbywały się bezpośrednio po pierwszej serii pytań, w odrębnym pomieszczeniu, w warunkach umożliwiających koncentrację. Po zapoznaniu z instrukcją badani pozostawali sami w pomieszczeniu. Badanie zostało przeprowadzone przy użyciu programu napisanego w języku Python¹.

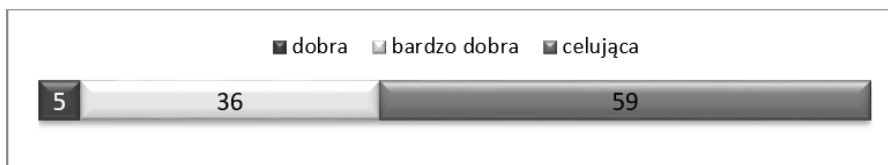
W badaniach wzięło udział 69 osób. Z uwagi na dużą liczbę błędów (ponad 30%) analizie poddano wyniki uzyskane od 57 osób, studentów studiów niestacjonarnych Wydziału Humanistycznego UPH (37 kobiet i 19 mężczyzn). Byli to studenci pedagogiki (38 osób) i bezpieczeństwa wewnętrznego (20 osób). 29 osób to studenci pierwszego roku studiów I stopnia oraz tyle samo osób było studentami pierwszego roku studiów II stopnia. Wśród badanych nie było osób niepełnosprawnych.

Wyniki badań

Postawy jawne

Test postaw jawnych składał się z ośmiu pytań dotyczących paraolimpiad, oceny obejrzanego filmu oraz szesnastu pytań dotyczących odczuwalnych emocji w stosunku do osób niepełnosprawnych. Wyniki dotyczące emocji zostały zamieszczone w załączniku. Nie wystąpiły istotne różnice międzypłciowe czy też pomiędzy przedstawicielami różnych kierunków studiów. Niżej przedstawiamy treść pytań oraz odpowiedzi badanych. Ankieta komputerowa wypełniana była w warunkach zapewniających anonimowość, po przedstawieniu celu badań, o którym respondenci dowiadawali się dopiero przed projekcją filmu, byli oni pozostawiani sami w pomieszczeniu.

¹ Kod jest dostępny na stronie <https://github.com/mczerwinski/implicit-association-test>. Bazuje on na kodzie opublikowanym do Dablander 2014. Program w obecnej wersji pozwala na łatwe przygotowanie i pomiar IAT. Jako bodźca można używać obrazu lub słów w dowolnej ich kombinacji.

Rys. 6. Oceń, na ile podobał Ci się film. „Wystaw” mu ocenę, jak w szkole od 1 (niedostatecznej) do 6 (celującej)

Film otrzymał średnią ocenę 5,53, przy bardzo małym zróżnicowaniu (SD = 0,599). Przypisano mu wyłącznie oceny w zakresie 4-6.

Rys. 7. Chęć Udziału w wydarzeniach paraolimpijskich

Odpowiedzi na to pytania były najbardziej zróżnicowane. Widzem paraolimpiady chciałoby być 76% uczestników badań (odpowiedzi: zdecydowanie tak, tak), odmienne postawy prezentowało 16% osób (nie i zdecydowanie nie), a 9% osób nie miało zdania. W przypadku wolontariatu, chciałoby nimi być 32% uczestników badań, jednoznacznej postawy nie zadeklarowało 48% osób, zaś 18% odrzucało możliwość takiej zaangażowanej formy uczestnictwa w tego typu wydarzeniu sportowym.

Za pomocą testu Wilcoxona porównano grupy studentów. W przypadku udziału w wydarzeniu o charakterze paraolimpijskim średnia ranga dla pedagogiki wyniosła 34,20, dla bezpieczeństwa 20,58 ($Z(57) = 411,5$, $p = 0,001$). W przypadku bardziej zaangażowanej formy uczestnictwa – wolontariatu, również utrzymał się taki sam trend (pedagogika 32,79 w stosunku do bezpieczeństwa 23,58, $Z(57) = 465,5$, $p = 0,02$). Podobną różnicę ujawniają analizy powyższych pytań wyróżnione z uwagi na płeć.

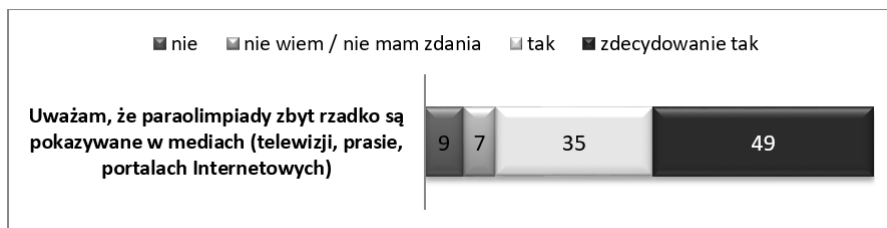
Rys. 8. Wsparcie materialne dla paraolimpiad

Uczestnicy badań deklarowali, że paraolimpijczycy powinni otrzymać większe wsparcie ze strony państwa – 93% (zdecydowanie tak 59%, tak 34%), 5% osób nie miało jednoznacznego zdania, a przeciw takiemu rozwiązaniu było jedynie 2% respondentów. Również to pytanie ujawniło istotne różnice międzypłciowe. Kobiety wykazywały większą akceptację dla tego typu rozwiązania (średnia ranga 33,94, mężczyźni 20,39, $Z(57) = 387,5$ $p = 0,001$). Wsparcie materialne, jak np. przyznanie rent sportowców, takich jak sportowcom olimpiad jest rozwiązaniem akceptowanym przez 97% uczestników badań (zdecydowanie tak 66%, tak 31%).

Rys. 9. Ocena wydarzeń paraolimpijskich

Sukcesy sportowe paraolimpijczyków, zdaniem 94% respondentów (zdecydowanie tak 53%, tak 41%), są tak samo ważne jak sportowców olimpiad. Jedynie 3% badanych nie deklaruje odczuwania takiej samej dumy, gdy złoty medal zdobywa paraolimpijczyk i olimpijczyk, a 90% uczestników badań deklaruje, że przeżywa takie same emocje (47% zdecydowanie tak, 43% tak).

Rys. 10. Dostępność wydarzeń paraolimpijskich w mediach

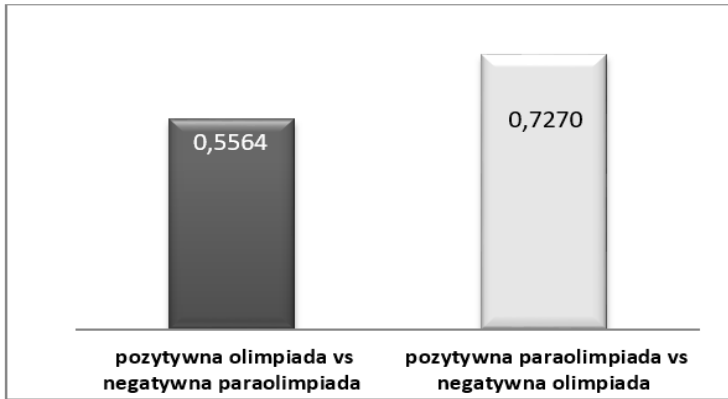
Badani jednoznacznie stwierdzili, że wydarzenia sportowe – paraolimpiady są zbyt rzadko pokazywane w mediach, zdecydowanie z tym stwierdzeniem zgodziło się 50% respondentów (zdecydowanie tak), 34% zgodziło się z tym twierdzeniem (tak), przeciwnego zdania było jedynie 9% badanych (nie) a 7% spośród respondentów nie miało jednoznacznego zdania na ten temat.

Wyniki badania postaw jawnych pokazały, że biorący w nich udział studenci mają w przeważającej większości pozytywne deklaratywne, jawne postawy wobec paraolimpiad. Żeby sprawdzić, czy tak jest naprawdę, przeprowadzono również badania postaw ukrytych.

Postawy ukryte

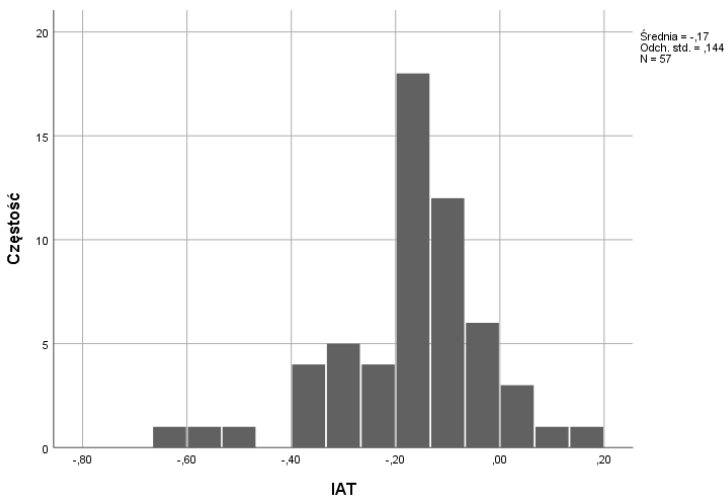
Uzyskane wyniki testu IAT ujawniły różnice w stosunku do postaw jawnych. Kiedy olimpiada występowała w parze ze słowami pozytywnymi, a paraolimpiada z negatywnymi, średni czas reakcji wynosił 0,5564 sekundy, +/- 0,01469 (błąd standardowy średniej), natomiast gdy olimpiada występowała w parze ze słowami negatywnymi a paraolimpiada z pozytywnymi – średni czas reakcji wynosił 0,7270 sekundy +/- 0,0230 (niespójność ewaluatywna).

Gdy olimpiada była zestawiona ze słowami pozytywnymi, a paraolimpiada z negatywnymi, wówczas zadanie to wykonywane było szybciej, natomiast gdy zestawienie było odwrotne („negatywna olimpiada” kontra „pozytywna paraolimpiada”), zadanie było wykonywane dłużej. Test Wilcoxon dla prób zależnych wykazał, że różnica pomiędzy dwoma opisanymi zadaniami była istotna pod względem czasu reakcji w obu zadaniach ($Z(57) = -0,6082$, $p = 0,001$, mediana „pozytywna olimpiada” kontra „negatywna paraolimpiada” – 0,5278 vs „pozytywna paraolimpiada” kontra „negatywna olimpiada” – 0,6829).

Rys. 11. Średni czas w kategoryzacjach: pozytywna olimpiada vs negatywna paraolimpiada i pozytywna paraolimpiada vs negatywna olimpiada

Wskaźnikiem utajonej postawy jest efekt IAT, który jest uśrednionym czasem reakcji z kategoryzacji: pozytywna, olimpiada kontra negatywna, paraolimpiada oraz pozytywna, paraolimpiada kontra negatywna, olimpiada. Można założyć, że uzyskane wartości ujemne mogą świadczyć o postawach negatywnych wobec paraolimpiady, zaś dodatnie jako postawy pozytywne [Maliszewski 2004, s. 60]. Rozkład wskaźnika IAT wskazuje, że większość badanych (93%) uzyskało wynik ujemny, co może świadczyć o negatywnej postawie wobec paraolimpiad, postawy pozytywne przejawiało jedynie 7% badanych przy średniej – 0,31 i odchyleniu standardowym 0,144.

Rys. 12. Natężenie wskaźnika IAT

Analiza korelacji (Spermana) ujawniła słabą, istotnie statystycznie korelację pomiędzy wskaźnikiem IAT a deklarowaną obojętnością („gdy widzę osobę niepełnosprawną czuję obojętność”) $R = -0,298$, $p = 0,05$. Nie ujawniły się inne współzależności pomiędzy wynikami ankiety postaw jawnych a IAT. Siła tej współzależności i jej brak z innymi odczuwanymi deklarowanymi emocjami wpisuje się w tendencję uzyskiwaną w innych badaniach nad postawami niejawnymi. Są one zazwyczaj niskie, zwłaszcza gdy są związane z potrzebą aprobaty społecznej [Nosek 2005], co niewątpliwie miało miejsce podczas tych badań.

Badanie ujawniło rozbieżność pomiędzy deklarowanymi postawami jawnymi wobec paraolimpiad, w przeważającej części pozytywnymi, a postawami ukrytymi, w większości negatywnymi. Uzyskany wynik jest zbieżny z innymi badaniami postaw ukrytych, zwłaszcza wobec grup społecznych. Szczególnie interesująca jest analiza pytań dotyczących deklarowanych odczuć w sytuacji, gdy respondenci spotykają osobę niepełnosprawną („gdy widzę osobę niepełnosprawną czuję...”, wyniki zamieszczono w załączniku), potwierdzające znaczenie i wpływu aprobaty społecznej przy udzielaniu odpowiedzi („czy można mówić źle o niepełnosprawnych, zwłaszcza na uniwersytecie realizującym kształcenie integracyjne?”). Innym powodem różnic mogłaby być mniejsza ekspozycja studentów na uprawiające sport osoby niepełnosprawne. Analiza statystyczna nie wykazała tu związków, z wyjątkiem słabo zaznaczonej korelacji ujemnej odnoszącej się do obojętności.

Norbert Maliszewski [Maliszewski 2009, s. 143-145] omawiając wpływ postaw jawnych i utajanych na zachowanie, porównuje przekonania (postawy jawne) do osobistego „działu propagandy”, gwarantującego stabilne przekonania w dłuższym czasie (tutaj: „jestem tolerancyjny”, „lubię paraolimpiady”), która w zależności od okoliczności może ulegać modyfikacjom i przejawiać tymczasowe modyfikacje. Celem „działu propagandy” jest zachowanie spójności, powstrzymywanie w ryzach postawy utajonej (często diametralnie odmiennej). Postawy jawne wymagają refleksji, są zależne od dostępności zasobów poznawczych, są świadome i podlegają silnej kontroli poznawczej. Postawy utajone z kolei pełną rolę „podziemia”, nieświadomych zapisów wcześniejszych afektywnych doświadczeń, których źródło pochodzenia nie jest świadomie znane. Działają one automatycznie, niezależnie od postaw jawnych, szczególnie w sytuacji ograniczonych zasobów poznawczych, a ich wpływ uwidacznia się zwłaszcza w nisko kontrolowanych zachowaniach.

Jaki w związku z tym wniosek praktyczny wynika z przeprowadzonych badań? Jaki program w telewizji wybierze uczestnik tych badań, gdy wróci zmę-

czony i wyczerpany poznawczo do domu – czy paraolimpiadę? Raczej nie. Ten trywialny wniosek nie pomniejsza wagi tej metody, która ukazuje nam, że w sytuacjach niskiej kontroli poznawczej, w sytuacjach krytycznych, stresowych ujawniają się nasze postawy utajone. Czy warto mieć świadomość, jak wtedy się zachowamy? Na pewno tak i warto mieć świadomość naszych własnych postaw ukrytych, jednocześnie pamiętając, że są one zazwyczaj nieświadome, niezależne od nas i ukształtowały się pod wpływem: socjalizacji, kultury, afektu, ekspozycji.

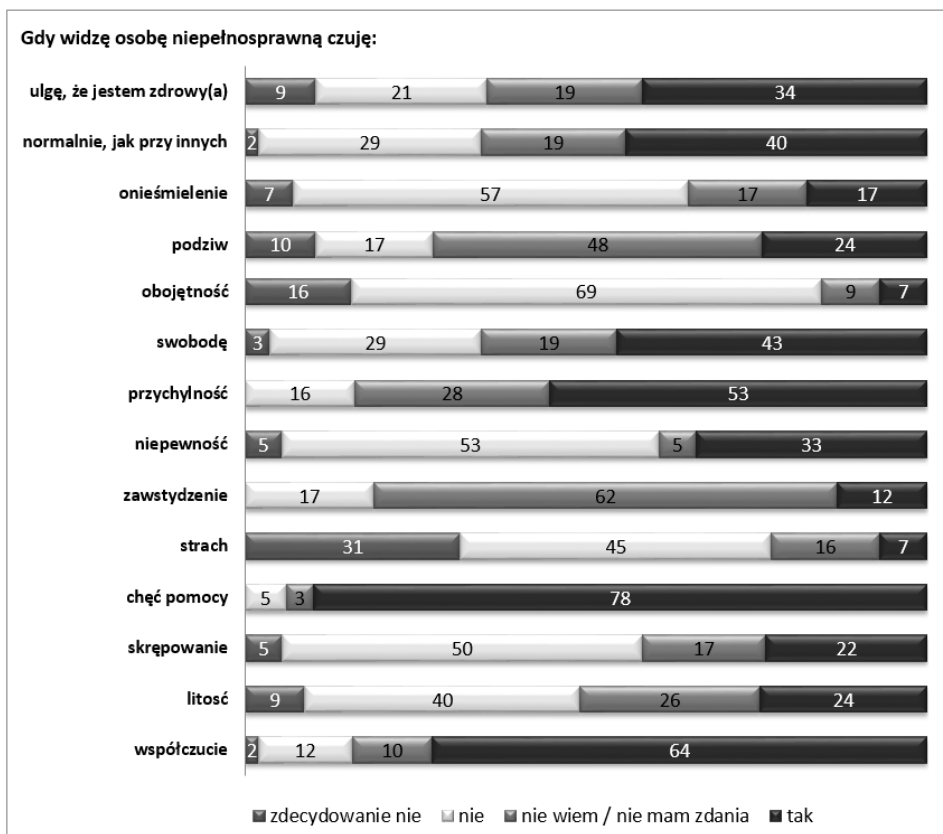
Bogdan Wojciszke pisząc o postawach niejawnych, podkreśla, że jest to zadanie niezwykle trudne i proponuje udział w takim badaniu, doświadczenia go jako najlepszej metody zrozumienia działania tego mechanizmu i lepszego poznania siebie [Wojciszke 2001, s. 201], szczególnie w sytuacjach krytycznych, gdy nie mamy czasu i zasobów poznawczych na refleksję, do czego zachęcamy również Panią/Pana: <https://implicit.harvard.edu/implicit/poland/takeatest.html>.

Bibliografia

- Dablander F., *Implicit Association Test in Python* (Version 1.00), 2014. [Software]. Available from <https://github.com/dostodabsi/implicit-association-test>. doi:10.5281/zenodo.10603.
- Greenwald A.G., Banaji M.R., *Implicit Social Cognition: Attitudes, Self Esteem, and Stereotypes*, „Psychological Review” 1995, vol. 102, No. 1, p. 4-27.
- Greenwald A.G., McGhee D., Schwartz J., *Measuring Individual Differences in Implicit Cognition: The Implicit Association Test*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1998, vol. 74, No. 6, p. 1464-1480.
- <https://github.com/mczerwinski/implicit-association-test> (dostęp: 29.03.2019).
- <https://www.uph.edu.pl/wydarzenia/z-zycia-uczelni/5083-vvv> (dostęp: 29.03.2019).
- <https://www.youtube.com/watch?v=locLkk3aYlk&t=1s> (dostęp: 29.03.2019).
- Lebuda I., Wołowicz-Ruszkowska A., *Test utajonych skojarzeń (Implicit Association Test – IAT) – istota metody i potencjalne obszary zastosowań w badaniach pedagogicznych*, „Ruch Pedagogiczny” 2014, nr 4, rok LXXXV.
- Maison D., *Utajone postawy konsumenckie. Analiza możliwości wykorzystania metody IAT*, Gdańsk 2004.
- Maliszewski N., Czyżewska M., *Postawa utajona po dekadzie badań*, „Psychologia, Społeczeństwo, Edukacja” 2006 tom 3, nr 1, s. 13-16.
- Maliszewski N., *Regulacyjna rola postawy utajonej*, Warszawa 2009.
- Nosek B.A., Greenwald A.G., Banaji M.R., *Understanding and Using the Implicit Association Test: II. Method Variables and Construct Validity*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2005.

Nosek B.A., *Moderators of the Relationship Between Implicit and Explicit Evaluation*, „Journal of Experimental Psychology: General” 2005, vol. 134(4), p. 565-584; www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1440676/ (dostęp 25.03.2018).
Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Warszawa 2001.

Załącznik

Rys 13. Deklarowane, odczuwane emocje w sytuacji spotkania osoby niepełnosprawnej
(Gdy widzę osobę niepełnosprawną, czuję...)